

„TURYZM” 1992, z. 2

*Wasil Marinow*

WYPOCZYNEK WEEKENDOWY W STREFIE PODMIEJSKIEJ SOFII  
LE REPOS DE WEEK-END DANS LA ZONE SUBURBAINE DE SOFIA  
WEEKEND RECREATION IN SUBURBAN ZONE OF SOFIA

1. WARUNKI ROZWOJU WYPOCZYNKU WEEKENDOWEGO

Sofia jest największym politycznym, ekonomicznym i kulturalnym centrum Bułgarii. Sama stolica daje 13<sup>0</sup>/<sub>0</sub> dochodu narodowego kraju. Liczba ludności wynosi 1140 tys. mieszkańców, a wraz z pobliskimi osiedlami, charakteryzującymi się wysokim stopniem urbanizacji i silnymi związkami z miastem osiąga 1220 tys., co stanowi 13,6<sup>0</sup>/<sub>0</sub> ludności Bułgarii w końcu lat osiemdziesiątych. W okresie powojennym decydujący udział w przyroście rzeczywistym ludności Sofii mieli migranci z pierwszego pokolenia (40—50<sup>0</sup>/<sub>0</sub>), których liczba razem z dziećmi wyniosła około 500—600 tys. osób. W strukturze społecznej ludności ponadprzeciętne udziały, w porównaniu ze średnimi wielkościami dla kraju i dla ludności miejskiej, mają grupy socjalne o wysokiej aktywności rekreacyjnej. Do grup tych należy ludność w wieku 25—60 lat, zatrudniona w sferze nieprodukcyjnej, zajmująca się pracą umysłową, z wyższym wykształceniem i wysokimi dochodami. Około 40<sup>0</sup>/<sub>0</sub> rodzin dysponuje własnym samochodem osobowym i mniej więcej tyle samo drugim domem (daczą). Dalsze 30<sup>0</sup>/<sub>0</sub> rodzin ma możliwość regularnego korzystania z dachy lub domu poza miastem u swoich krewnych lub przyjaciół. Duża część drugich domów zlokalizowana jest w znacznej odległości od Sofii (łącznie około 1/3 dachy położona jest w odległości powyżej 100 km) — w rejonie Pernika (9<sup>0</sup>/<sub>0</sub>), Kjustiendila (6<sup>0</sup>/<sub>0</sub>), w północno-zachodniej Bułgarii (10<sup>0</sup>/<sub>0</sub>) i w innych rejonach, w tym również na wybrzeżu Morza Czarnego.

Uprzemysłowienie i żywiolowy rozwój miasta spowodował pogarszanie się w nim warunków życia i wypoczynku. Obecnie 60<sup>0</sup>/<sub>0</sub> ludności mieszka w warunkach niekorzystnych pod względem ekologicznym (G i u l e m e t o w a 1984). W złych i nieodpowiednich do wypoczynku warun-

kach mieszka aktualnie 56% ludności miasta; w osiedlach mieszkaniowych obejmuje to 52% ogółu mieszkających tam osób. To prowadzi do dużego zapotrzebowania na krótki wypoczynek (w domu i za miastem) i wyjaśnia traktowanie obszaru podmiejskiego jako podstawowego środowiska do wypoczynku, zwłaszcza weekendowego (90% mieszkańców latem i 70% zimą).

Sofia położona jest w obszernej kotlinie otoczonej górami o wysokości dochodzącej do 2925 m n.p.m. Dotychczasowe badania zasobów rekreacyjnych Bułgarii zaliczają ten obszar do rejonów o dobrych warunkach do organizacji wypoczynku (Wodianska 1978, *Prirodnijat i...* 1989). Dobre warunki istnieją tutaj dla wszystkich podstawowych typów zajęć rekreacyjnych, przy czym są wyraźnie zróżnicowane przestrzennie (Marinow 1985). Szczególnie korzystne są warunki do wypoczynku stacjonarnego i turystyki pieszej, występujące w 25—40% ocenianych jednostek terytorialnych, do sportów zimowych w 8% i do wypoczynku w warunkach przywodnych w 4%. W obszarze podmiejskim najlepsze i dobre warunki do wypoczynku występują w średnio wysokiej części gór. W wielu przypadkach korzystne warunki do rekreacji zagrożone są przez zanieczyszczenia powietrza i wody: dotyczy to zwłaszcza północno-wschodniej i wschodniej części Kotliny Sofijskiej, średniogórskich rejonów miasta, Topolnicy i in.

Region stołeczny charakteryzuje się stosunkowo dobrym wyposażeniem technicznym. Radialny system transportowy, którego głównym węzłem jest Sofia, zapewnia we wszystkich kierunkach dobry dojazd do terenów wypoczynkowych. Dla obsługi podróży rekreacyjnych podstawowe znaczenie ma transport drogowy — obsługuje około 65% wyjeżdżających (w tym 40% przypada na samochody osobowe), mniejsze znaczenie ma kolej, która obsługuje 16—17% wyjazdów, i transport linowy (10%). Przedsiębiorstwa turystyczne dysponują 30 tys. miejsc; głównie w domach wypoczynkowych (36%), w hotelach (22%), obozach pionierskich (17%) i domach turystycznych (12%). Lokalizacja wymienionych przedsiębiorstw turystycznych wykazuje wysoką koncentrację przestrzenną w rejonie Witoszy (13%), Borowca (15%), Bankii<sup>1</sup> (10%), Gowedarzi (5%), Kostenec-Momina (4%), Panczarewa (3%), Kopriwsztycy (3%), które charakteryzują się w całości dobrze rozwiniętą infrastrukturą turystyczną. Natomiast drugie domy (około 50 tys.) rozmieszczone są w sposób bardziej rozproszony, chociaż ukształtowało się też kilka dużych skupień: u podnóża Witoszy (5 tys.), w rejonie przełomu rzeki Iskyr (5 tys.), u Panczarewo-Kokalanie (2,5 tys.), w Bankii (1,5 tys.).

<sup>1</sup> Pisownia nazwy uzdrowiska Benkia zgodna z transkrypcją na język polski alfabetu bułgarskiego.

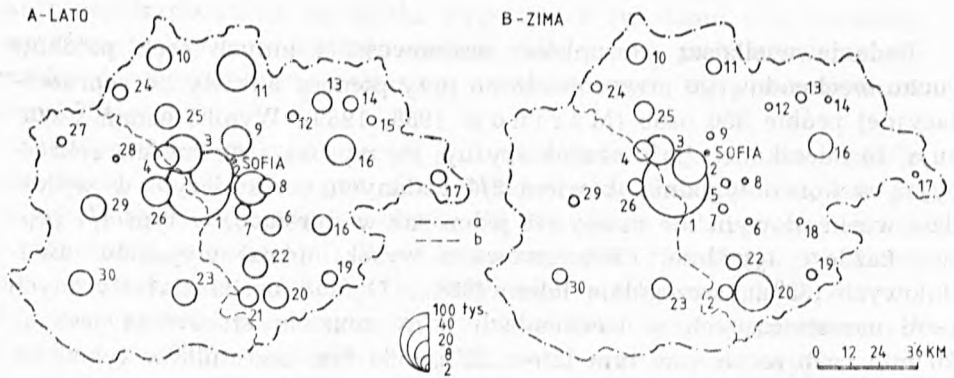
## 2. POTOKI RUCHU WEEKENDOWEGO

Badania wielkości, kierunków, sezonowości i innych cech potoków ruchu weekendowego przeprowadzono przy pomocy ankiety na reprezentacyjnej próbie 350 osób (Marinow 1988, 1989). Wyniki badań wskazują, że mieszkańcy Sofii charakteryzują się wysoką aktywnością rekreacyjną w końcu tygodnia, bowiem 3/4 badanych uczestniczyło w wyjeździe weekendowym nie mniej niż jeden raz w miesiącu, w tym 1/4 prawie każdego tygodnia. Zaobserwowano wysoki udział wyjazdów dwudniowych (38%), szczególnie latem (53%). Ogólna liczba statystycznych osób uczestniczących w weekendach poza miastem szacowana jest na 20 mln osób rocznie, w tym latem 35% (550 tys. uczestników tygodniowo), zimą 19% (310 tys.), wiosną i jesienią po 23% (360 tys.). Jednorazowe uczestnictwo w wyjeździe weekendowym oszacowano na 360 tys. osób latem (30% ludności), 170 tys. zimą (14%), 210 tys. wiosną i jesienią (18%).

Formy zachowań rekreacyjnych wykazują, podobnie jak w przypadku wielkości uczestnictwa w wyjazdach weekendowych, zróżnicowanie sezonowe. Każdy sezon charakteryzuje się specyficzną strukturą zajęć rekreacyjnych. Latem najpopularniejsze są kąpiele słoneczne (14%) i wodne (10%), a zimą narciarstwo i pozostałe sporty zimowe (13%). Niektóre zajęcia rekreacyjne, takie jak turystyka piesza i in., charakteryzują się dużą popularnością w ciągu całego roku.

Na weekend często wyjeżdża się na duże odległości (10% badanych jeździ regularnie na odległość powyżej 100 km), które znacznie wykraczają poza tradycyjne wyobrażenia o podmiejskiej strefie rekreacyjnej. Byrzakow (1972) określił, że 85% wyjeżdżających na weekend pozostaje w granicach podmiejskiej strefy rekreacyjnej, zaś Baczwarow (1982), że 96% uczestników weekendów pozostaje w granicach sofijskiego regionu turystycznego. Rysunek 1 pokazuje miejsca docelowe wyjazdów weekendowych, które skoncentrowane są w rejonie położonym na południe od Sofii (skupiają powyżej 70% uczestników weekendów), co związane jest z wysoką atrakcyjnością i zagospodarowaniem rekreacyjnym tych obszarów.

Wyjazdy weekendowe są jednocześnie bardzo wyraźnie zróżnicowane w czasie i przestrzeni. Latem wyjazdy te są bardziej rozproszone, natomiast zimą bardziej skoncentrowane przestrzennie. Najbardziej popularnymi miejscami wypoczynku weekendowego latem są: Park Narodowy Witosza i osiedla drugich domów u podnóża Witoszy (tradycyjne miejsca wypoczynku jeszcze z pierwszej połowy tego stulecia) skupiające odpowiednio 20% i 10% uczestników wypoczynku, Bankia (jeden



Rys. 1. Rozmieszczenie ruchu weekendowego w regionie Sofii

A — granica sofijskiego regionu turystycznego wg M. Baczwara (1982); B — granica regionu wypoczynku weekendowego Sofii wg I. Byrzakowa (1972)

1. Witosza (wysoka część), 2. Witosza (pogórze), 3. Bankia, 4. Lulin, 5. Panczarewo—Kokalane,
6. Kokalane—Iskyr, 7. Płana, 8. Łozenska, 9. północna i północno-wschodnia część Kotliny Sofijskiej,
10. Godecz—Petrochan, 11. przełom Iskyru, 12. Myrgasz, 13. Botewgradzko, 14. Praweszko,
15. Jetropolsko, 16. rejon kolei podbalkańskiej, 17. Kopriwsztica, 18. Ichtimansko, 19. Kostenec—Dolna Bania,
20. Borowiec, 21. Gowerdaczi, 22. Samokowsko, 23. Stanke Dimitrow—Saparewa Bania,
24. Dragomansko, 25. Bożuriszte—Kostinborg—Sliwnica, 26. Perniszko, 27. Trynsko, 28. Brezniszko,
29. Kawaczewczy—Zemen—Pczelina, 30. Kustendilsko

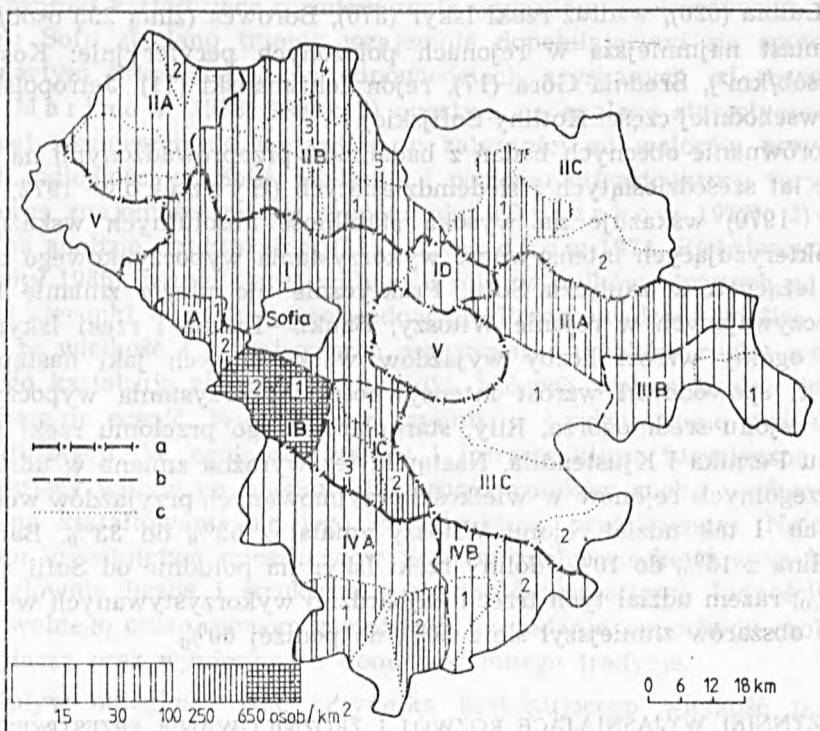
Dessin 1. La disposition du mouvement de récréation de week-end dans la région de Sofia

A — La limite de la région touristique de Sofia selon M. Baczwara (1982); B — La limite de la région de récréation de week-end de la ville de Sofia selon I. Byrzakow (1972)

1. Witosza (la haute partie), 2. Witosza (le plateau), 3. Bankia, 4. Lulin, 5. Panczarewo—Kokalane,
6. Kokalane—Iskyr, 7. Płana, 8. Łozenska, 9. la partie nord et nord-est de la vallée de Sofia,
10. Godecz—Petrochen, 11. la gorge d'Iskyr, 12. Myrgasz, 13. Botewgradzko, 14. Praweszko, 15. Jetropolsko,
16. la région du chemin de fer au pied des Balkans, 17. Kopriwsztica, 18. Ichtimansko, 19. Kostenec—Dolna Bania,
20. Borowiec, 21. Gowerdaczi, 22. Samokowsko, 23. Stanke Dimitrow—Saparewa Bania,
24. Dragomansko, 25. Bożuriszte—Kostinborg—Sliwnica, 26. Perniszko, 27. Trynsko, 28. Brezniszko,
29. Kawaczewczy—Zemen—Pczelina, 30. Kustendilsko

z największych kurortów balneologicznych Bułgarii) razem z przylegającymi zboczami góry Lulin — 10%, dolina rzeki Iskyr na południe od Sofii (Panczarewo nad Iskyrem jest podstawowym miejscem wypoczynku przywodnego i sportów wodnych) — 7%, staropłaniński przełom rzeki Iskyr (jedno z większych skupień drugich domów w Bułgarii) — 6%, rejon podbalkańskiej linii kolejowej (wypoczynek w daczach) — 4%. Natomiast zimą na weekend wyjeżdża się głównie do ośrodków sportów zimowych w wysokiej części Witoszy (33%) i do Borowca (jeden z największych kurortów zimowych Bułgarii) — 12%.

Na rys. 2 przedstawiono zróżnicowanie w intensywności wykorzystania poszczególnych obszarów przez ruch weekendowy. Występuje



Rys. 2. Intensywność wykorzystania sofijskiego regionu wypoczynkowego  
 a — granice podregionów; b — granice mikroregionów; c — granice gmin osiedli wypoczynkowych  
 I. podregion podmiejski: IA — mikroregion Bankia—Lulin: 1. Bankia, 2. Gorna Bania; IB — mikroregion Witoszy: 1. Złotyje Mosty, 2. Aleko; IC — mikroregion Iskyr-południe: 1. Łozenska, 2. Iskyr, 3. Płana; ID — Myrgasz; II. podregion staropłaniński: IIA — mikroregion Godecz; IIB — mikroregion Swoge; IIC — mikroregion Botewgradzko-Jetropolski: 1. Botewgrad—Prawec, 2. Jetropole; III. podregion podbalkańsko-średniogórski: IIIA — mikroregion podbalkański; IIIB — mikroregion średniogórski; IIIC — mikroregion Ichtimanski; IV. podregion rylski: IVA — mikroregion Samokowski: 1. Gowedarczy, 2. Borowiec; IVB — mikroregion Dolnobansko-Kostenecki: 1. Dolna Bania, 2. Kostenec; V. obszary wyłączone z podregionów wypoczynkowych

Dessin 2. L'intensité de l'exploitation de la région de récréation de Sofia  
 a — les limites des sous-régions; b — les limites des micro-régions; c — les limites des communes des cités de récréation

I. sous-région suburbaine: IA — micro-région Bankia—Lulin: 1. Bankia, 2. Gorna Bania; IB — micro-région de Witosza: 1. Złotyje Mosty, 2. Aleko; IC — micro-région Iskyr—Sud: 1. Łozenska, 2. Iskyr, 3. Płana; ID — Myrgasz; II. sous-région de Stara Płanina; IIA — micro-région Godecz; IIB — micro-région Swoge; IIC — micro-région de Botewgradzko et Jetropolsko: 1. Botewgrad—Prawec, 2. Jetropole; III. sous-région au pied des Balkans centrales; IIIA — micro-région au pied des Balkans; IIIB — micro-région centrale; IIIC — micro-région de Ichtiman; IV — sous-région de Rila: IVA — micro-région de Samokowski: 1. Gowedarczy, 2. Borowiec; IVB — micro-région de Dolnobansko et Kosteneck: 1. Dolna Bania, 2. Kosteneck; V. terrains exclus des sous-régions de récréations

ogólna prawidłowość wyrażająca się spadkiem intensywności wyjazdów w miarę wzrostu odległości od Sofii. Największa liczba osób wypoczy-



wających na 1 km<sup>2</sup> występuje w rejonie Witoszy (820 osób/km<sup>2</sup>), Bankii—Lulina (620), wzdłuż rzeki Iskyr (370), Borowca (zimą 255 osób/km<sup>2</sup>), natomiast najmniejsza w rejonach położonych peryferyjnie: Kostenec (16 osób/km<sup>2</sup>), Średnia Góra (17), rejon Ichtimanski (11), Jetropolski (9) i we wschodniej części Kotliny Sofijskiej.

Porównanie obecnych badań z badaniami przeprowadzonymi na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (Byr z a k o w 1972, S t a n e w 1970) wskazuje na wysoką stabilność absolutnych wskaźników charakteryzujących intensywność wykorzystania wypoczynkowego obszarów leżących w zapleczu Sofii. Praktycznie nie uległa zmianie liczba wypoczywających w rejonie Witoszy, Bankii—Lulina i rzeki Iskyr. Jednak ogólny wzrost liczby wyjazdów weekendowych jaki nastąpił po 1970 r. spowodował wzrost intensywności wykorzystania wypoczynkowego rejonu średniogórza, Riły, staropłanińskiego przełomu rzeki Iskyr, rejonu Pernika i Kjustendila. Nastąpiła też wyraźna zmiana w udziałach poszczególnych rejonów w wielkości przyjmowanych przyjazdów weekendowych. I tak udział rejonu Witoszy zmalał z 52% do 33%, Bankii—Lulina z 15% do 10%, doliny rzeki Iskyr na południe od Sofii z 13% do 8%; razem udział tych najbardziej wykorzystywanych weekendowo obszarów zmniejszył się z 80% do poniżej 60%.

### 3. CZYNNIKI WYJAŚNIAJĄCE ROZWÓJ I ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE POTOKÓW RUCHU WEEKENDOWEGO

Wysoka ocena przez respondentów pozamiejskiego środowiska wypoczynkowego — 1/2 ankietowanych oceniała warunki środowiskowe okolic Sofii do wypoczynku jako bardzo dobre i dobre, a powyżej 1/4 jako zadowalające, wyraźnie kontrastuje z niskimi ocenami warunków wypoczynku w samym mieście. Pomimo to weekend w okolicach Sofii spędza mniej osób, aniżeli wynika to z deklaracji respondentów. Chęć wyjazdu zgłasza 78% ankietowanych, ale faktycznie wyjeżdża 36% (dla lata wartości te wynoszą odpowiednio 90% i 57%). Istnieją zatem czynniki w sposób zasadniczy ograniczające wielkość wyjazdów weekendowych. Należy do nich grupa czynników „indywidualnych” — 44% respondentów wskazuje na deficyt wolnego czasu i środków finansowych oraz na brak samochodu osobowego i dachy, „środowiskowych” (46,4% odpowiedzi) uwzględniających deficyt w walorach i infrastrukturze turystycznej, niskiej kulturze obsługi i przeciążeniu miejscowości wypoczynkowych, oraz „innych ograniczeń” (9,6% respondentów), do których zaliczono brak nawyku i pragnienia uczestnictwa w wypoczynku weekendowym, zły stan zdrowia, konieczność opieki nad rodziną itp.

Czynniki kształtujące rozmieszczenie wyjazdów weekendowych na zapleczu Sofii zbadano trzema wzajemnie dopełniającymi się sposobami: 1) opartym bezpośrednio na odpowiedziach uzyskanych od respondentów (Marinow 1988, 1989); 2) opartym na analizie statystycznej badającej rozmieszczenie wyjazdów w zależności od walorów przyrodniczych, odległości od Sofii, wielkości i poziomu infrastruktury turystycznej oraz znajomości miejsc wypoczynku (Byrzakow 1972); 3) opartym na analizie strukturalnej (Miedwiedkow 1974, *Riekriecacyonnyje sistemy* 1986), ujawniającej wpływy i rolę czynników ukrytych na wielkość i kierunki wyjazdów weekendowych. Przeprowadzona analiza wskazuje, że wielkość i zróżnicowanie przestrzenne potoków ruchu weekendowego kształtują różnorodne czynniki, których wpływ trudno jest jednoznacznie ocenić. Wiele z tych czynników bardzo trudno poddaje się kwantyfikacji. W ogólności walory i infrastruktura turystyczna mają decydujący wpływ na wielkość i kierunki potoków ruchu weekendowego i na kształtowanie się jego infrastruktury przestrzennej. Natomiast poziom uczestnictwa mieszkańców Sofii w ruchu weekendowym kształtują głównie liczba i struktura społeczno-demograficzna ludności, rozmiar wolnego czasu, poziom zamożności, posiadanie samochodu osobowego i dachy oraz wyniesione z domu rodzinne tradycje.

Wpływ odległości jako czynnika kształtującego wielkość podróży weekendowych, w porównaniu z walorami i infrastrukturą turystyczną, okazał się stosunkowo niski. Kotlinowe położenie Sofii oraz niekorzystny stan warunków ekologicznych prowadzi do wyjazdów weekendowych na znaczne odległości od granic administracyjnych miasta (najbardziej widoczne w północnym i zachodnim sektorze strefy podmiejskiej Sofii) i powstawania centrów wypoczynkowych w rejonach górskich. Z drugiej strony większe zasoby rekreacyjne w sektorze południowym strefy (masyw Witoszy) deformują kształt zasięgu wyjazdów weekendowych. Typowy dla wielkich aglomeracji nizinnych koncentryczny kształt pola zasięgu podróży weekendowych w przypadku rejonu Sofii ledwo co się zaznacza.

Wśród czynników kształtujących wielkość i kierunki potoków ruchu weekendowego ważne miejsce zajmuje lokalizacja drugich domów. Zjawisko posiadania dachy rozpowszechniło się w Bułgarii na dużą skalę w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, zwłaszcza wśród mieszkańców Sofii. Przyczyniła się do tego ukryta inflacja, brak możliwości inwestowania indywidualnych oszczędności w działach produkcyjnych i usługach, duża migracja ludności wiejskiej do miast, co spowodowało przejmowanie opuszczonych domów na wsi na dachy (Marinow 1986) przez ludność miejską. Posiadanie drugiego domu w połączeniu z rozwo-

jem motoryzacji doprowadziło do powiększenia zasięgu przestrzennego wyjazdów oraz rozproszenia potoków podróży weekendowych.

Ważną, jednak często niedocenianą w badaniach, rolę odgrywają czynniki społeczne i psychologiczne. Dobrze jest prześledzić wpływ tych czynników na decyzje wyboru miejsca wypoczynku. Szczególnie dotyczy to wakacyjno-urlopowych powrotów do miejsc urodzenia oraz odwiedzin krewnych. Środowisko społeczne silnie oddziałuje na proces pozyskiwania informacji i kształtowania wyobrażeń o potencjalnym środowisku wypoczynku. Znajomość miejscowości wypoczynkowych okazuje się jednym z podstawowych czynników wpływających na rozmieszczenie potoków ruchu weekendowego, a znaczący wpływ tradycji pośrednio potwierdza wysoką stabilność wielkości i kierunków podróży weekendowych do głównych miejscowości wypoczynkowych.

W związku z rozpoczętymi w latach 1989—1990 reformami politycznymi i gospodarczymi należy oczekiwać istotnych zmian w sferze wypoczynku weekendowego, które mogą się przejawiać w:

— znaczącym spadku uczestnictwa w wypoczynku weekendowym pod wpływem obniżenia się dochodów, konsumpcji i poziomu życia — chociaż spadek ten będzie mniejszy w porównaniu z wypoczynkiem wakacyjno-urlopowym;

— wzroście społecznego zróżnicowania w poziomie uczestnictwa w wypoczynku weekendowym;

— spadku długości przeciętnego pobytu w miejscowościach wypoczynkowych i jednocześnie wzroście zapotrzebowania na tańsze formy wypoczynku wraz z bardziej efektywnym wykorzystaniem drugich domów;

— ograniczeniu wielkości obszaru podróży weekendowych (pod wpływem ostrych i jeszcze nie zakończonych podwyżek cen na paliwo i usługi transportowe) i dominacji procesów koncentracji — w związku z tym nie patrząc na ogólne zmniejszenie potoków ruchu weekendowego można oczekiwać zachowania lub wzmożenia nacisku rekreacyjnego na najbardziej atrakcyjne miejsca w najbliższym otoczeniu miasta.

## PIŚMIENNICTWO

- Baczwarow M., Apostołow N., 1982, *Geografija na turizma*, Warna.
- Byrzakow I., 1972, *Nasoki w teritorialnata organizacija na kratkotrajnija otdich na stolicznoto naselenije*, „Architektura”, nr 3—4.
- Giulemetowa E., 1984, *Ocenka na okologicznata obstanowka w Sofija s ogled formirane to i teritorialnata diferencyacija na potrebnostite ot kratkotrajen otdich*, autoref. na kand. dis., Sofija.
- Marinow W., 1985, *Osobennosti i problemi na teritorialnata organizacija na krajsedmicznija otdich w Bylgarija (na primera na zonata za krajnosedmiczen*



- otdich na naseleneto na Sofija*), „Godisznik na Sofijskija Uniwersitet”, 79, kn. 2, „Geografija”.
- Marinow W., 1986, *Wtorite žyliszta za otdich w Bylgarija*, „Godisznik na Sofijskija Uniwersitet”, GGF, 80, kn. 2, „Geografija”.
- Marinow W., 1988, *Sprawnitelna charakteristika na turisticzeskija potok za kratkotrajen otdich ot Sofija i Plewen*, „Godisznik Sofijskija Uniwersitet”, GGF, 82, kn. 2, „Geografija”.
- Marinow W., 1989, *Kym wyprosa za teoreticznija model na rekreacyonoto powedenije*, „Godisznik na Sofijskija Uniwersitet”, GGF, 83, kn. 2, „Geografija”.
- Miedwiedkow O., 1974, *Analiz skrytoj struktury pri ocenke uslowii žyjni nasielenija goroda*, „Riesursy, srieda, nasilenie”, Moskwa.
- Prirodnijat i socyalno-ikonomiczeskijat potencyal na planinite w Bylgarija*, 1989, Sofija.
- Riekriecacyonnye sistemy* (pod ried. na N. Mironienko i M. Baczwarow), 1986, Moskwa.
- Stanew P., 1970, *Tendencyi w izpolzuwaneto na swobodnoto wreme na stolicznoto naselenije*, Sofija IPP, „Sofprojekt”.
- Wodienska M., 1978, *Socyalno-ekonomiczeskie lektory formirowanija teritorialnoj organizacyi otolicha nasielenija Bołgarii*, Dis., Moskwa.

Dr Wasil Marinow

Katedra Geografija na Turizma

Sofijski Uniwersitet

„Kliment Ohridsky”

15, Ruski Boul

Sofia (Bułgaria)

Z języka rosyjskiego tłumaczył i streścił

dr Andrzej Matczak

Wpłynęło:

16 marca 1992 r.